

2001 чылдың бирги кварталында “2001 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун күүсөлдөзүнүн дугайында болгаш 2001 чылдың бирги кварталында Тыва Республиканың Чазаның Курлавыр фондузунун хуваалдазының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛЫ

2001 чылдың бирги кварталында “Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун күүсөлдөзүнүн дугайында болгаш 2001 чылдың бирги кварталында Тыва Республиканың Чазаның Курлавыр фондузунун хуваалдазының дугайында Тыва Республиканың Чазаның Отчедун дыннааш, Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) доктаадыры болза:

2001 чылдың бирги кварталында бюджет күүсөлдөзү “2001 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында” Хоойлузунун 2001 чылдың январь 1-ге чедир хүлээп алдыныаны-биле холбаштыр Россия Федерациязының Бюджет кодекзинге дүүштүр түр эргелеп-башкарылганын чурумун езугаар боттанып келген.

2001 чылдың бирги кварталында республика бюджетинин орулгалыг кезээ 727,3 млн. рубль түнге азы 101 хууга күүсеттинген. Хууда орулгалар 2000 чылдың чогуур үезинге деннээрге, ийи катал уплаткан болгаш 26,0 млн. рубль болган.

Ынчалзажок орулгалар талазы-биле нити өзүлде бар-даа болза, лицензия болгаш бүртүкел чыылдаларының, садылаашкындан үндүрүт, эт-хөренгиле үндүрүт талазы-биле бойдус курлавырларын, чер иштинин байлаан, сүт объектилерин аягылааны дээш төлөпгелер, чер үндүрүүнүн талазы-биле чыылда талазы-биле планнар күүсеттинген. Үндүрүт төлөпгелеринин талазы-биле чогуур үезинде төлөттинмээн үндүрүт уплаткан, ол 17,9 млн. рубль болган.

Федералдыг бюджеттен саң-хөө талазы-биле дуза кылдыр 667,2 млн. рубль кирген, планнаттыгын түнүң ол 95,9 хуузу болган.

Республика бюджетинин чарыгдаллары 81,4 хуу азы 559 млн. рубль түнге күүсеттинген. Чарыгдалдарының нити түндүндөн саң-хөө талазы-биле дуза кылдыр муниципалитет тургузулганын бюджеттеринче 362,3 млн. рубльди шилчткен, республика бюджетинин чарыгдалдарының нити түнүң ол 69,4 хуузу болган. Республиканың албан черлеринге болгаш хемчеглерге 136,4 млн. рубль чарыгдалтыгын, планда көрдүнгенин ол 61,5 хуузу болуп турар.

Бюджетте айыттыгын орулгаларга дүүштүр Россия Федерациязының “Россия Федерациязында инвалидтеринин социал камгалалының дугайында”, “Хоочуннар дугайында хоойлуларын “Тыванын уруглары” деп сорулгазын айткан республика программанын, республиканың медицина камгалалыгын ботландырынга чарыгдалдарын үндүргөн.

Социал политикага чарыгдалдар 10,6 млн. рубль азы планда көрдүнгенин 92,2 хуузу, кадык камгалалыга болгаш күш-

культурага — 76,2 млн. рубль азы 94,3 хуу, культурага, уран чүүлге болгаш кинематографияга — 9,5 млн. рубль азы 94,7 хуу, өөредилгеге — 29,6 млн. рубль азы планда көрдүнгенин 85,7 хуузу болган.

“Улетпүр энергетика болгаш тудуг” деп кезектин талазы-биле план күүсөлдөзү чүүлге 34,6 хуу болган, чүге дизе федералдыг программаларны акшаландырынгы акша-хөренгилер квартал төнүзүнде келген болгаш бирги кварталда көрдүнгөн хемчээлинге ажылтаттынмаан.

Оттулар чүүлүдү, ашы-чем бараанынын Кыдыкы Сонгу чүктүң районнарынга болгаш оларга денештирген черлерге салдып база чедирер талазы-биле күрүнө деткимчезинге чарыгдалдар федералдыг бюджеттен кирген акша-хөренгилерин хемчээлдеринге дүүштүр план езугаар 48,9 млн. рубль турла, 15 млн. рубль кирген.

Чээли өрө-ширезин мурундагы чыл-биле деннээрге, 21 хуу кызырылган болгаш 2001 чылдың апрель 1-де 32,4 млн. рубль болган.

Көдээ ажал-агында онза байдалдарын тургустунганы-биле холбаштыр Тыва Республиканың Чазаның Курлавыр фондузунун акша-хөренгилерин материалдыг дуза көргүзеринге болгаш кывар-чаар материалдар база ветеринария препараттарын садып алырынга угландыр чараан.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) доктаадыры болза:

1. 2001 чылдың бирги кварталында “2001 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун күүсөлдөзүнүн дугайында Отчедту орулгалар талазы-биле 727,3 млн. рубль түнге, чарыгдалдар талазы-биле 559,0 млн. рубль түнге дыннаан кылдыр хүлээп алыр. Тыва Республиканың Чазаның Курлавыр фондузунун талазы-биле чарыгдалдар 949,9 муң рубль болган.

2. 2001 чылдың бирги кварталында бюджет күүсөлдөзүн барымдаалавышаан, бо чылдың дараазында үезинде үндүрүт дужаалдарын чыыр, чогуур үезинде төлөттинмээн үндүрүт-лерин кызырар, чээли өрө-ширезин эвээжедир, экономиканын болгаш социал адырның бааза адырларын чогуур үезинде болгаш долузу-биле акшаландыра талазы-биле ажалды күштөлдиреринче онза кичээлгенин угландырынгы Тыва Республиканың Чазаның сумелээр.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай. 2001 чылдың май 30. № 1081

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИННЕР

Тыва Республиканың ИХЯ-зының парлага албанының улут лейтенанты Виктория Сары-оол бистин редакцияга материалдар эскелген. Оларын-биле таныжып көөрүскө, ук чагаалар ТР-иң ИХЯ-ның сайдыг генерал-майор С. С. Б. Могуштуң адынга келген өөрүп четтиришкөөннер болган. Оларын (чамдызының үези эрте-даа берген болза) моон адаанда парладыыс.

ИЙИ ООРНУ ТУТКАН

Хүндүлүг сайыт Сергей Сайын-Белекович! Силерге болгаш иштики черектер албанынга улут-биле четтирдим. Черектин ужуру мындыг. 2000 чылдың март 8-тин хүнүнде Бүрүн-Аксы суурдан мээң инээмин оор алгаш барган. Мен ышкы 75 харлыг пенсионер кырган кижээ ол канчаар-даа аажок улут каража. Ындыг-даа болза Каа-Хем кожунунун иштики черектер килдининг иштеп дилээр салбырынын ажал-дакчызы милицияның капитаны Каа-оол Бегзиевич Сарыглар иштеп чорааш, ийи

Барвара СЕВРЮКОВА.

ӨРТТӨН КАМГАЛААН

2001 чылдың апрель 10-да Кызыл хоорайда Пролетарская кудумчузунда бакчыныкырыш кырышазы өрттөн берген. Боттарыныс безин билбээниште, Кызыл хоорайның ОШАЧКИ албанының оракачы даргазы подполковник Алексей Оюн, техниктиг хайгаарал инспектору Михаил Майырды, өрт албанының улут лейтенанты Седип Куулар оор эскерип кааш, өрт машиназы кыйгыткаш, боттары-ла өрттөнгөн бакчы кырынга үнүп,

өрттү өжүрүп эгелзэннер. Оон түнелинде өрт айылы кончук дүргөн чалыттыгын. Бир эвэс үстүнде адаанын буйнныг даргаларыныс эвес болза, та чүү болуп турду ыйнаан. Дора-ла дизе, бакчыныс өрттөнүп каар турган. Ынчангаш Алексей Оюн, Михаил Майырды, Седип Куулар оларга амы-хууда амыды-ралыга аас-кежикти, ажал-албанынга улут-улут чедишкөөннери күзеп тур бис.

Чечек КУУЛАР.

ДУН-ХУН ДИВЕЙН АЖЫЛДАП ЧОУРУУ ООЛДАРЫВЫСКА

1999 чылдың декабрының 29-тан 30-че дүзүнде кодамышта кажаадан билдинмес кижилер хоюус оорлап аппарган. Баштай боттарыныс каш хондур дилээш, тып чадашкан бис. Оон январь 4-түн хүнүнде Мөңгүн-Тайга кожунунун иштики черектер килдининг дежурный шаг-дааларыга дыннаган бис. Үр-даа болбаанда, ук иштики черектер албанының иштеп дилээр салбырының оперативтиг төлээзи Андрей Суктарович Мендумей биле

экономиктиг кем-херек үлгединге удур демисел чордар салбырын төлээзи Алдын-Херел Санчатович Адыбай олар чиктен хоарыныс каш хондур дилээш, тып чадашкан бис. Оон январь 4-түн хүнүнде Мөңгүн-Тайга кожунунун иштики черектер килдининг дежурный шаг-дааларыга дыннаган бис. Үр-даа болбаанда, ук иштики черектер албанының иштеп дилээр салбырының оперативтиг төлээзи Андрей Суктарович Мендумей биле

Бегзи ХОРБЕЙ, пенсионер.

ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОНКУРСКА

ТУРГУСТУНЗУН ДЭЭШ

Бистин Тес-Хем кожунунга чоңуу ажалга тургузар төп тургустунганында бээр 10 чыл үезинин тургузууда эвээш эвес ажалдарын чоңа кылып, чоңга эвээш эвес ачы-дузанын көргүзүп ажалдап келген деп билер мен. Тодаргайлаар, кожунунга ол албан чери тургустунуп турда, районга үлүг прокурор чораан Бай-Белек Мазылаевич Иргит ажалды башкарып, ол эрге-дужаалды күүсеткеш, 3 чыл ажалдады.

Оон соонда Александра Монгушова Иргит анаа ажалдаш, 4 чыл хире болду. Олар кайызы-даа ажал, амыдыралының аяы-биле Кызылче чорупкан соонда, Кара-оол Лопсанович Лапчаа ол ажалды билдири-биле башкарып, үш чылдың күрүн көрүп турары бо.

Кара-оол Лопсанович ажалыны харыскалгалыг, негелдегил, улус-биле чугаалажып билер, ырак көрүштүг, херин башымныг удурткучу деп билгеш, оон амы ажалын чоңга таныштырып шит-пилээш мен.

Кожунун чоңуу ажалга тургузар албан черинде 2001 чылдың январь 1-ден бээр 214 кижиле ажал чоктор төвүнде турар болду. Оларын аразында херээженнер — 59 хуу, аныктар 38,7 хуу, школа болгаш өөредилгеге чери доосканнар — 27,7 хуу база инвалидтер бар. Оларын аразында кандыг-даа эртем-билигилер бар. Чижээ, эмчилер, башкалар база өскөлдөр-даа. Эртен чылын 108 кижиле ажалга хаара туттунган, 20 кижилер проф-өөредилгеге черлеринин тур курастарын кожунун ажалга тургузар албанын шилчиге бижиле-биле дооскаш, тусту-тусту мергежилдерин ажалдап, чоңга ачы-дузанын көргүзүп турары өөрүнчү.

Ажалга тургузар албанын удурткучу — Кара-оол Лапчааның ол ажалдын ужуру-утказын, уг-штин билрини оңзалап демгеллексөөн мен. Кандыг-бир кижиле штат кызырлыдазынга таварышкан, азы

ажыл тыппай барган тава-рылгада, ол даргага билди-ринкининг хамааты кээрге, далаш чок, таваар бөсөдө кылырын эскерген мен. Ажал дилзэн кижинин мөзү-шына-рын, аажы-чанын билер алы-рын кызырар. Кижилерин эртем-били, мергежиле аңгы-аңгы. Чамдык кижилер ус-шевер, чуну-даа кылып болуп, ындыларын Лапчаа дарга билип алгаш, мерге-жилениң аяы-биле ажал кылдырттырын уптас кижиле болду. Оон ыңай Кара-оол Лопсанович чагырга даргалары-биле тулуш харыл-заалыг ажалдап турары дээрге, оон ажалының бир көскү талазы ол.

Материалдыг дузаны 50 кижиле 7 муң ашша түнге алган. 29 уруглар ажал чоктор төвүнүң күсели-биле лагерге дыштанган. Ажалга тургузар албан черинге 60 чылын оларын агар санынга чоңга ачы-дуза көргүзери-биле 33 муң ашшаны аңгылаан турган, 29 муң ашшаны чарыгдалы — оон күүсөлдөзү 87 хуу болганы көскү кижиктер-Түр курстарга чурттакчыларын өөредир-биле 3 муң ашша көрдүнгөн турган, ол ашша бүрүнүң биле чарыгдалгынгы күүсөлдөзү — 100 хуу. Оон-даа эске планнарын чедир күүсеткен.

Ажалга тургузар албан чери кожунунга хамаарышкан школалар-биле керээ чаргаш, школаларынын ажал-ишке чаңчыктырар сорулганы салып турар. Тодаргайлаарга, 42 өөреникчи чагыг дышта-нылганының үезинде мал кадарып, малчынарга дуза-лашкан. 17 өөреникчи мал чөмөтин белектелиниг кижикеш, 25 тонна сиениги белектөөн. Ол дээш 11,9 муң рубльди чарыгдала. Анык-тарнын хой-ниити ажалда-рынга 14 муң рубльди чарыг-даар көрдүнгөн болза, 7 муң чарыгдала болуп турар. Никитиз-биле өрткен чылын хой-ниити ажалдарынга 268 кижиле киришкен.

Өөреникчилерден аңгыда, ажал чоктор төвү чагыг үеде 129 тонна мал чөмүн белек-

Төрзөн школамда

ӨӨРЕДИП КААН

Ынчан 1977-78 чылдар. Булуң-Терек ортумак школазынга аныак өг-бүлө Валентина Горьки-евна, Николай Тулушевич Монгулдар Ак-Туругдан чаладып ажалдап келген. Өг-бүлениң херээжен ээзи орус дыл, төөгү баш-кызы, Николай Тулуше-вич хөгжүм-ыры башкы-зы турган. Башкы ажал-лынга сагыш-сеткилин-ден бердинген, өөреник-чилеринге шыңгыы не-гелдегил, сумуңун арат-чонунга хүндүткелдиг ол башкысты үргүлчү чок-тап чоруур мен. Башкы-выс өөредилге эгезинде-ле ырлар, хөгжүмге сундулуг өөреникчилер-ни чыгаш, ыры бөлгүмү эртриптир турган. Ол бөлгүм кичээлдеринге эстетиканың эге билиг-лери-биле чөпсөглээ.

Тываның, Россияның, даштыкының компози-торларының чогаадыкчы ажал-ижи-биле таныш-тырып, бистин ыры, танчы-самга сонуур-гальвысты оттурган.

Удатпаанда башкы-выстың аныак назын-дан чарылтаны өөреник-чилери биске дыка-ла хомуданчык болган. Ын-чалза-даа башкыстың кандыг-даа хөгжүм хе-рекселдерин чагырып алпар ээлгир холдары баяны үдевишаан, хой-ле ырларыны биске, нити ыры бөлгүмчүлеринге ийи-үш аңгы үнге таа-рыштырып өөредип каан. “Тоорукту долгай таң-дым”, “Хандагайты”, “Оруктар, оруктар” дээш, оон-даа өске.

Ол үеде эстетиктиг кижизидилге дыка чутула

турган. Школачылар аразы-нга уран чүүл көрүл-дөзү чылдың-на эртер чүве. Башкыныс бүдүн чыл иштинде өөреникчилерни ол мөөрейге белекээр кижиле. Боду ырлай бээрге, сонуургап, таалап дыннап оорар бис. Кандыг-даа ырыны профессионал артистерден дудак чок күүседир чораан. Николай Тулушевичиниң удуртул-ганы-биле белектеп алган концертвисти хову тур-лагарынга, кожа суму-ларга бараалгадыр тур-дуvus. “Тайбыңы бажыг-лаар!” деп политиктиг шимчээшкинге киржи-п, Венетамның, Венесуэ-ла-ның чаштарынга эм-дом садып алыры-биле дуза-ламчыны шилчидип тур-ган бис. Тулушевич — чүүлге хөгжүмчү эвес, шыырак спортчу баш-чы.

Төрзөн школамны доозуп, литература баш-кызы мергежилди чедип алгаш, төрзөн школамда ажалдап, башкыныс сак-тып, берген билин ажал-ижимге ажаллап чоруур мен. Башкыныстың бер-ген, өөреткен билиниң ачындында хой удаа суму, кожуун, республика че-религ мөөрейлерге эки түнүлдеп бооп, бедик үнелелди ап чор бис. Бо-ла бүтүнү кара дерин төп, өөредип каан башкыныс Николай Тулушевичиниң 3 олгу, кызынга, өөнүң ишти Валентина Горькиевна Монгулга (амгы үеде Кызыл хоорайда ажалдап, чурттап чоруур) шупту-вустун мурунундан өөрүп четтиргенисти илере-дир-дир мен.

Нина ЭРТИНЕ.
Булуң-Терек суур.

ЧОН ДЕТКИИР БООР

Эрткен чылын аржаан үезинде республиканың булуң-бүрүзүндө келген кижилер Таңды кожунунун Уругайлы аржаанынга кадыкыныс бы-жылгап дыштангыныс. Мээң дыштанып турган үемде 200-300 хире кижиле турдуvus. Аржаанын, чүү дээр боор, магалыг черде турар, дышта-ныкчыларын сеткил-сагы-чынга таарымчалыг-даа че-дир ийи.

Ам база аржаан үези кел-ген болгай. Ол-ла дыштанып турган кижилерин хой кезин

бо чайын база орта кээп дыштанып бооп дугуруш-туvus. Республика ужу-дузалыг бо аржаанын дугайында Таңды кожунунун Бай-Хаак суму чагыргазынын адынга бодумнун чамдык байда-лыны, сүмөмин кирик-седим. Төп оруктан аржаан чедир орук дыка даштыг, бир эвэс суму чагыргазының төлээзи аржаанчыларын эи-лелдээш болза, бис-даа аштап кааптар аргавыс турду. Бо чылын ону өөренип көрзө.

Хей кижиле дыштанып турар

черде ийи багай арыгларын (туялел) бакчы бар. Ынаар кирер арга чок. Материал, манзалар эккээр болза, ону аржаанчылар-даа кылып каап болуп. Оон ыңай орта ашы-чем садар кыры дуглагыл черден кылып каап болза, кайың-даа сайгарлыкчылар чедип кээп болуп. Чон дыштанып турар үеде, аржаанга төлөвирлиг-даа болза, эмчи турар болза эки. Кандыг-даа байдалдыг улус кээр-ле болгай. Ашы-чем садып алыры-биле аржаан, Бай-Хаак аразынга аргыш-

тырылга айтырыын чедим-чегип шиттирилээр болза эки. Дыштанып келген кижилер аржаан бакчыга хой эл-чем салып каар, орта курт-кымсыкак чыгыр, чудар-чанчы кончук болуп чорду. Ону черле бичии шөгелтес эки боор. Бай-Хаак суму чагыргазынга, аржаанчы-ларга бо мээң сүмөң-дир. Чон деткиир боор деп идөгедим.

Серен-оол ОЮН.
Хову-Аксы.

ЧОННУ АЖЫЛГА ТУРГУЗАР

АЖЫЛ ЧОКТАР ЧҮГЕ КӨВҮДЭЭНИЛ?

Тыва Республикада 1991 чылдан бээр ажал чок кижилерни ажалга хаара тудар, тускай мергежилге чедирер талазы-биле күрүнө албаны тургустунганын билбес кижиле чок деп болуп. Ажал чок чорук талазы-биле байдал Кызыл хоорайда чылдан чылче дүргени-биле көвүдөп, ажал чоктар албанының кылып турары ажал-хемчелеринге безин күш четтирбес болу бергени билдинип турар.

Ажал чок кижилерин сан-түннүң көвүдөп турарының чылдагаанынын тайылбырлары — нарын эвес айтырар. Бир талазында, ажал чок чорук ССРЭ-ге хамаанчок, оон мурунда хааныг Россияга, делегейин эң сайзыраңгай капиталисттиг күрүнелеринге безин неперээш турган болгаш эртемденнер, күрүнө удурткучулары олче кичээлгенин угландырып турганаар. Өске талазында, рынок экономиказы, хоорайда бүдүрүлгө, тудуг, транспорт, садыг четкилеринин буураашкыны, көдээ ажал-агының үндээни-биле дүжүп батканынын түннелинде, хой-хей ажал чок арткан кижилер хоорайже көжүп кээп турарында. Дыка хой эртем-билигил кижилер, назы-бары, кадык байдал ажалдаар аргалыг-даа болза, ажал-агы талазы-биле кызырлышкыга таварышкан, моральдыг болгаш психологтуг сандараашкыга таварыж туралар.

Никитиз-биле Кызыл хоорайда бо айтырыгны канчаар шиттирилел, кандыг хемчелгер ап турарын, ол төптүн даргазы Александр Назыраевич Бурулдай болгаш кол специалист Алимбаа Болат-ооловна Лопсанай олар-биле чугаалаштын.

Чонну ажалга хаара тудар, дарый тургузар талазы-биле бо төп тускай, бөдүүн-даа, чедирер-даа тургустунуп келген байдалга харынын бээр ужурулп кыска хевиринг программанын ажалдап кылгаш, 1999-2000 ч. лдарда оон күүсөлдөзү дээш шудургу ажалдады.

Эрткен 2000 чылда хоорайның ажал чоктор килди-зинге 41 албан черлери 948 кижиге, оларын иштинде 223 херээженнер, 76 аныктарын, оор шупту тускай эртемниг, дуржулгалыг, дээди мерге-жилдиг ажалчын кижилер болуп, ажалдан кызырар дугайында баш удур дынна-дышкыны алганнар.

Эрткен чылын бо албанга 2841 хамаатылар дуза дилеп келгеннер, олардан 1901 кижиле боттарынга тааржыр ажал дилеп, 940 кижиле арга-сүме айтырып келгеннер. Келген 1135 кижилер ажалчын мер-гежилдин кижилери, 475 албан-хаакчылар, 300 кижиле бир дугаар ажал дилеп туралар. Олардан 707 кижиле ажалга тургускан азы 37,2 хуузу, мергежил чедип алы-ры-биле албанын ажал төлөвир-биле 124 кижиле, олардан өөредилгезин доос-каш, 109 кижиле ажалга тургус-

хаара тудар политиканы улам калбартып, болдунар арга-ларыны ажаллап, хой-ниитини төлөвирлиг ажалдарын көвү-дедип келгеннер. Ажал чок хамаатыларга хоорай девис-кээрин аштаары, салчы-гаштар, тураскаалдар сеп-тээр, бүүдүр, чаагайждар дээш ышкыш ажалдарга 58438 рубльди аңгылаан болгаш чарыгдала, 292 бүртүкелде турар ажал чоктар чаагай-жыдылга суббониктеринге киришкенер.

Ажал чок кижилер дээр-ге-ле чүтпө кан кадык кижилер эвес, оларга амгы үенин национал биске дайыннарын киржикчилери, адым, чедим-мес өг-бүлелер, угаан-меде-рел-даа, мөөк-сөөк-даа тала-зы-биле бертик-межел кижилер база хамааржыр. Ындыг болгонда албан социал камгалал талазы-биле ажал чорудуп, өске органдар-биле сырый харылзааны тудуп туралар. 2000 чылда инвалид кижилерин ажалга тургус-каны дээш ажал берикчи-леринин саң-хөө чарыгдалын чартык-чамдыгыны дуглажыр углангышкынын сорулга-биле караа четпестерин өөредилге-бүдүрүлгө комби-нады 46200 рубльди Бүгү-россиянын инвалидтер нити-лелини Кызыл хоорайда салбырынга 11.153 рубльди, инвалидтерин хой-ниити организациязынга 6000 рубль-ди болгаш “Шанс” кызы-гаарлаттыганын харыскал-галыг эштегилгеге, инва-лидтерни күш-ажылга чаң-чыктырар черге — 3000 рубльди бергеннер. Шко-лачыларнын чагыг дышта-нылга үезинде Дубинин аттыг дыштанылга лагеринге хой уругларлыг ажал чок өг-бүлелерин 26 уругларын, Чаа чыл байырларында 29000 рубльди 580 бөлүк белек-терин, амыдыралынга чедим-мес өг-бүлелерге 2600 рубль дузаламчыны, ол ышкыш-да ажал чок хамаатыларга боттарынга ажал-агы тургузуп алыры-биле 28000 рубльди тускайлап берген.

Амгы байдалды алгаш көөрге, байдал мындыг. Ажал дилеп турар кижилер кылдыр

758 хамаатылар дансылат-тыгын, олардан 645 кижиле “ажыл чок” деп бүртүкелде турар болгаш пособие ашканы ап туралар. Кызыл хоорайда ажал кылып шыдаптар кижилерин 23 хуузу ажал чок, оларын чүтпө 1,2 хуузу ажал чоктар албанының данзында туралар. Ындыг болгонда 2001 чылдың январь 1-ниң байдалы-биле алырга, бир кижилерин турушка 64 кижиле кордакчылап турар-дыр.

Хоорайда ажал чоктар дугайында тургустунуп келген байдалды сайгарып олургаш, коргунчуг чүүлдерин кижиле бодай бээр. Ол чүл дээрге, бирээде: Чазак отчедунда-даа, Президентиниң айткы-лында-даа 1999 чылда ажал чок кижилерин саны 3 хууга кызырылган деп айтып турганын номчаан мен, а херек кырында ыңчан-на 3 хууга өзүп турган болдур эвеспе.

Бо 2000 чылдың Президентиң Айткылында ажал чоктар дугайында айтыргыны тодазы-биле айттып, байдалды шын сайгарганы, ол ышкыш “адымдар” деп бир абзац немежил келгенни номчаан, бо талазы-биле айтыргы дүвүрелди тургузуп турарын эскердим. Ийе, Чазак ол талазы-биле дүвүрөп турда, а Кызыл хоорай чагыргазы бо айтыргыже кичээлгелер сайыр хамаанчок, ажал чок хамаа-тылар барын, чогуң-даа билбес чыгымы боор деп боодам мен.

Ийде: хүн бүрүде көвүдөп турар ажал чок чорук нити-лелге айыылдыг байдалды тургузуп турар, оон хевир-лери: арагалаашкыны, оон уруктары, оорлаашкыны, ултээшкыны, күчүлээшкыны, оларын түннели — аны-буру шээр аарыглар, кем-херек үлгедилгери — домзактары, өкпе

ҮЕР СООНДА

"Шын" солунун корреспондентилери үер-чайыкта, ооң соон дарый чер-черге четкилээн. Берге байдалдарга таварышкан кожууннар-биле телефон дамчыштыр харылзашкан. Медээлерни солун номерлеринге үндүргүлээн. Суг халавынга таварышкан чурттагга бажыңнары, бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организациаларның дугайында репортажтарны чырыткан. Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар комитетинин дыңнадыглары парлагынган.

Чазак, яамылар, ведомстволар, улуг бүдүрүлгелер когарааннарга материалдыг болгаш моральдыг деткимчени чедирерин уламчылап турар. Ылаңгыя күш-ажыл коллективтери үер үезинде когараан өг-бүлелерге дузаны чедирип турары демдеглексенчиг.

ХЕМЕЖИ

Кызылда Орбита станциязының чоогунда хем эринде чурумалдыг оймактар бар. Бөгүнүндө бир каш өреге доктаамал чурттай берген. Кижилер чурттап турар девискээрге чамдык хөлбектер хөвээр. Хууда дузалал ажал-агыйлыг кижизидикчи башкы Жанна Товуу үер алган ногааның шөлүн катап өзүм өстүреринге белеткеп эгелээн.

— Мал-маганыш дагга аалдарда — диди. "Аныяк" өөредилге-шенелде бүдүрүлгенин доозукчу клазының сургуулу Алексей Семен — дуржулгалыг хемежи (чурукта).

— Хемелиг болурумга, даргалар мени ажылда дээн. Бичи кывар-чаар материал-биле база хандырды. Өрегерлер ээлерин үерден чайладыр кежириштим. Чамдыктары өнүгүзүн ээн каарындан ойталааш, хөвээр артып калыр чорду. Ачам тыва. Чадаанада. Фабилиям Севзэн эвес, Севзэн кылдыр паспортта кирген. Авам орус, даайларым аайы-биле ачам база хемежи апарган — деп, ол бодун таныштырды.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ
тырттырган чуруу.

ШЫДАМЫН КӨРГҮСКЕННЕР

Орбита станциязы Кызыл биле Каа-Хем суур ийи аразында чыдар, ооң Каа-Хем хемче талазынга сайыттар дачалары шаанда турган. Партия дүжөргө, ында туттунган дыштанылга бажыңнары ээн калган. Бөгүндө үк черде 27 өреге чурттай берген. Чоокта чаа улуг үер суу ында чурттагга бажыңнары, ооң ээлерин элээн дүвүрткен. Үер соонда анаа чүү болуп турар эвес дээш, бир хүн албан-биле четтивис. Бир дугаарында аныяк өг-бүлө ээлерин Амир, Лариса Сат олар-биле чугаа кылдышты.

— Комиссия силер келир хүнүн муруу чарында чорду. Үерге алыскан эрхенчигинин даңзы-харааны тургусту. Чогум оон бир хоолгазын биске-даа арттырып бербеди — деп, Амир тайылбырлады.

Өг-бүлениң эр ээзи Чадаана хоорай чурттуг. Өөнү ишти Току кожуунга төртүтүнген, чугаактары-даа хөлчөк. Амир чый хос чок болгаш, үрели берген чик машиназын кылып эгеледи. Хамык аар ажалдар аныяк эрде чүдүртүргөн. "Лора-биле чугаалажып көргө" — диди. Аныяк ие ийи кыстыг, ам база бичи өпөйлүг болур деп турар.

— Корга бээр сен дээш, Амир мени Кызыл хоорайда төрөлүгүмгө чедирип каан. Дүмөзү сугтун бажыңның дыкпыкчы мөңгө хөлчөк болду. Кайын бо чайлаг дог серин болгаш шөлээн

де сонуурганчыг. Хомуавайнда, агаар-бойдустун болууш-куннарын ала-чайгаар хүлээп алганы ооң аас-кежиктиг арнындан көстүп турду. Хоорай чурттуг кыс болза, буруулуг болдум, өөнүң эр ээзинге халазын көргүскөн, эмчиде-даа чыдары чадаас. "Чогум бодум анаа-ла болдум" дээни ооң кандыг-даа байдалдарда дүвүрөвезин, эрес-орланын херечилеп турар.

— Дун уруум божуурда база эмчи чаны кедилег деп Амир чугаалаар кижилер деп дээш, өөнүң ээзинге ол чоргаарлап чорду.

Кижилер сажык дег болза, шак ындыг өг-бүлелер хөй болуру күзүңгич. Аныяк өг-бүлө дугайында дараазында кыска тайылбыр артык эвес боор. РФ-тиң Президентизи Владимир Путин аныяк өг-бүлөгө узун хуусаалыг чээли ашка бээринин дугайында Чарлык үндүргөн. Өгөлгөңнөр чуртта бир дугаарында оран-сава талазы-биле берге-дежир. Ынчангаш бажың өртөө хире акшаны чээлиге берип болур. Бир эвес өг-бүлениң ажы-төлү үш чедө бээр болза, чурттагга бажыңныын өртөөн дедир тыртпаш. Магалыг-ла ада салышкын аа?

Дача турган бажыңнарың бирээзинде чурттап оран алган чорду. Чангыс сөс-биле алырга, кайызы-даа ажалыг болгаш кезжээ өг ээлері болду.

Орбита станциязынга дензире, Малоенсейская кудумчузунун чурттагычлары мүн-не ажырааган. Ында 128 "а" дугаарлыг бажың дужунда эрикти аар сайдыштар-биле оранчөк бедидир камгалап каан. Дүжүргөн камгалалдың дензизи чүс-чүс тонна. Хөй-ле күш үндүргөни илден. Үсүңде демдеглээн бичи бажыңныкы хериминиң үштүн бир кези, туалет барып ушкан.

— Мени Елена Монгуш дээр. Бичи бажыңда ийи өг-бүлө чурттап турар-бис. Ээ болуп кижилер Айдыс Ооржак. Ол хоорай поликлиника-зынчың эмчи сестразы — деп, аныяк херээжен кижилер чугаалады.

Бо кудумчуга чоруп тургаш, чангыс бажыңда бичи ийи-үш өг-бүлелериниң сым-лапжып оранын дыңнадышты. Оран-сава дыкпыш, амыдырал-чурттагга берге болу бергенниң байдалын көрдүсү. Ылаңгыя кожууннардан келгенер бо черде хөйү-биле чурттап турар.

Аралчор ОКСУР.

Делегей — эрткен хонуктарда

Эрткен каш хонукта дургузунда делегей амыдыралыңга дыка солун болгаш дүшкүрлүг-даа болушкуннар болулаан. Хамыктың мурунда бистиң чуртувуска хамаарыштыр алыр болза, июнь 4-те биске Индияның даштыкы херектер болгаш камгалал сайды Д. Синхнин Россияга чорааны болур. Бо ажалдакчының ийи кол албан-дужаалда ажалдап турарын база эскерээлчир.

МОСКВА. Индия болза бистин-биле мурунда СССР турда-ла, эл-найралдыг чурттарын бирээзи болуп, анаа шынчызын көргүзүп келген. Мурунда Н. Хрущев, Н. Булганин баштаан төлөөлөр Дж. Нерунун чалааны-биле ол чуртка чораанынын соонда, бистиң ийи чурттуң аразында кады ажылдажылга бүтү талаалыг апарган. Ынчангаш "Индийлер биле орустар — алышкылар" деп ыры база тыптып келген болгай. Амгы Индияның аар улуттунуң эң колу — Бхилайын металлургия заводун Совет Эвилелиниң дузасы-биле тудуп, ажылталга киирген.

Д. Синх бо удаа чурттуң аразында шериг-техниктиг кады ажылдажылга комиссиязының хуралынга кииришпашаан, бистиң удуртукчуларымыс В. Путин, М. Касьянов, И. Иванов база Чазак Даргазынын ораалакчызы И. Клебанов-биле чугаалашкан. Түннели чүү болганын? Индияга бис Т-90 дээр 300 танкыны, "Адмирал Горшков" деп ужар-хемелер апаруру, 2000 кижилер командалыг улуг кораблы, СУ-30 дээр самолёттарны, С-300 дээр ракета комплекзин садар болган бис. Оон аңгыда шериг-транспорт самолётун база кады чогаалдып кылып.

КАТМАНДУ. Непалдың хаанын болгаш оон эң чоок төрөлдери болуп 12 кижилер боолал өлүргөни чүткө ол чурттуң эвес, харын делегейин төөгүзүңдө эн-не калдыг дошкун шаажылал болган. Чогум оларны кымнар, чүте өлүргөни деп чүүл эки-ле тодаратпашаан. Ынчангаш бир болза, хаанын чыгуу боолал азы автомат озлу-гаш, душ-хай болуп, ол өг-бүлени эң чоок төрөлдери-биле дүштөкче чөм үезинде боолал деп мындыг ийи чылдагаан адал турар. Байдал мындыг боорга, найсылал Катмандуга хөй кижилер кижикчилиг удурланышкын чыксаалы болган. Оон ужурунда өлүм-чидим-даа болган, элээн каш кижилер балыглаткан. Шагдаалар күш ажылгаар ужулга таварышкан. Байдал ынчалдыр бергедеп кээрге, өлүрткен хаанын дунмазы Гьянendra деп кижилер ол албан-дужаалга соңгукташ, хаанын ордунуң эжини ажиткаш, бо өлүрүкчү чорукту чылдагаан ийи эстээр даалганы дээди шийтекичи Кешли Прасад Упадхайю деп кижилер берген.

Моон мурунда черле ол чурттуң төөгүзүңдө хаанын ордунуңга өске кижилер кирери шүүт хоруглут турган. Ынчангаш ол комиссияның ажылдарына бергелер таварыштыр турар. Амгызында түнел эки-ле билинмес-тир.

ВАШИНГТОН. АКШ-тын Президентизи Д. Буш июнь 12-де Испанияга келген. Болундун даштыкы аян-чорун бир-ле дугаарында ол ыңгалдыр эгелээн. Испанияга ол ух чурттуң хааны-биле база Чазак баштыгы-биле ужурашкан. Европаже ужул келирин мурунда америк президент журналистер-биле ужурашкан, Европаже кандыг сорулгалыг, каа-каа баарын дугайын оларга таныштырган. Бир кол сорулгалы — Россияның Президентизи В. Путин-биле июнь 16-да Словенияның төвү — Любляна хоорайга ужуражып болгай.

— Россия ам АКШ-тын дайыны эвес, "соок дайын" база эрткен, ынчангаш Россия-биле огулут чугаалажыр апар бис — деп, ол медеттээн. Бир кол темазы — ракетадан камгалал талазы-биле АКШ-тын программасы. Кончуг нарын, берге айтыр. Чогум америк-канарның ол программанын Германия биле Франция безин деткивейн турар болгай. Д. Буш бо удаада Польшага, Бельгияга, Словенияга, Швейцарияга база баар.

Америк Президент Испанияга кээринин мурунда Мадридке бир чыскаалга хөй кижилер "Буш — дедир чанып чору!" деп лозунгарны тудуп алгылаан чорааннар. Ол дээр-ге Буштун ракетата удур программанын деткивейн турарынын херечизи.

АКШ-тын баштыгының интервьюзун "Известия" солунда дүң парлаан. Ону делегей айтырыгларын со-нуургап турарлар номчуп, таныжып ап болур.

АФГАНИСТАН. Эрткен неделяда талибтер (ол кымна-рыл дээрзин эрткен бир тайылбырымыска чугаалаш-кан бис) кижилер кайгаар не-гелдени даштыкыларга сал-ган. Ол чүл дээр-ге олар боттарының национал хевин кетпес, ол чурттуң мусулман чо-нуун хевин кедер, хөгжүм херекселеринге ойнавас, эр-херээжен чорукту афганнар-биле кылбас. Бир эвес өг-бүлениг мусулман херээжен кижилер даштыкылар-биле ын-дыг чорук кылганы илерээн болза, ону мусулман чачыл езугаар даш-биле дажал тургаш, соп өлүрер, а бир эвес өг-бүлөзү чок херээжен кижилер чүтүл-биле хол-башкан болза, ону бажыңнар.

Бо чуртта хамааты дайын эрткен неделяда уламчыла-шаан. Талибтер соңгу талада Масутун шериниң эжелеп турары девискээрлерге ша-вар халдаашкынын эгелээш, элээн каш суурларын эжелеп алган бис деп медеттээн, а ынчаарга Масутун тала-лакчылары ол шаар халдааш-кынын ойтуу шапкан бис, дээрзин дыңнаткан. Ам харын олар чамдык суурларны хос-таан.

МАКЕДОНИЈА. Косовону хостаарынын национал шериг биле Македонияның чеп-секитг күштеринин аразында тулчушкуннар кезек када оожургай-даа бээр, оон катап чалбышталып үнүп-даа кээр. Июнь 11-де медээ езугаар алырга, Косовонун албаннары Македонияны найсылалы Скопье аар боолар-биле боолар бис деп медеттээн. Ынчалза-даа июнь 12-де албан тура халыкчылар халдааш-кынын соксаткан.

Македонияның соңгу тала-зында хоорай, суурларда албаннарын магазинерин, киосктерин македоннар өрттеди, буза шаап-даа турдулар. Июнь айның 8-те Брюссель хоорайга Россия-нын даштыкы херектер сайды И. Иванов медегел кылгаш, Косово биле Сербия-нын аразында кызгаар кавы-зы девискээрже Югославия-нын чепсекитг күштерин катап эгидери чутула деп айткан.

ЛОНДОН. АКШ-тын эн-не идегелдиг эвилчелчиг Англия-га парламент сонгулдары болуп эрткен. Анаа мурунку-ла премьер-министри турган Т. Блэрниң баштааны лейбо-

ристер партиязы сонгукчу-ларнын 43 хуу бадылааш-кынын алгаш, тилээн, аийки черде консерваторлар 32 хууну алган. Бо ийи партия дээр-ге АКШ-та республикан-чылар биле демократтар дег, эң кол партиялар болуп турар, оларның даштыкы болгаш иштикти политикасында шоо-лут-ла ылгал чок. Бо сонгула-ларның бир онзагай ылгалы болза, лейбористер ам ийи удаа улаштыр парламент сонгулдарына тилээни ол. Блэр чазактын составын тургузуп эгелээн. Т. Блэр бистиң В. Путин-биле аажок кызгашаалыг, Путин Прези-дент апаарга, даштыкылар-дан бир-ле дугаарында ужу-ражып чедип келген южол ол. НАТО-ну чөөн талаже калбар-тырын база деткип турар. Ол ышкаш черле күш дегээр политиканы суртаалдап тур-ар. Ирактын девискээрин АКШ-биле кады аажок сеткип ханып бомбалап, боолал турар чурттуң баштыгы ол.

ЧООКУ ЧӨӨН ЧҮК. Бо девискээр амгы үедө деле-гейде эн-не дүшкүрлүг болуп артышшаан. Израйилдер биле палестинер бот-боттарын буруудаш, хан төгүшкүнүн черле соксатпаш чадаан. Кезек када соксай-ла бээр, оон катап-ла чалбышталып үнүп келир, мындыг болушкун ында бөгүндө берге. Ын-чаарга июнь 12-де медээ-биле алырга, чогум израиль тала боолаашкынын чангыс тала-лыг соксаткан-дыр. А палес-тин таланы харызын манап турган, а июнь 12-де палес-тинер база халдаашкынын соксаткан. Кайы-даа талада дайыны соксатпас, күш-биле алыс тилелгеге чедирер дээр — күштер бар. Месилдежишкенин сокса-дыр дээр Европа чурттары (Эвипели), АКШ база Россия-да сөөлү үедө аажок-ла улут күженишкенин салып кел-ген. Бодап көрөөлчир даан: Россияның төлөөзи А. Вдовин амгы үедө Чоокку Чөөн чүткө чоруп турар. Оон мурунда Е. Примаков анаа чорду. Игорь Иванов кайы-даа таланы баштыгыны-биле ужурашкы-лаан. А Москвага израиль база палестин тала төлөөлөр кээп чорду. КНО-нун Чингине секретары К. Аннан база бо хүнерде анаа кээр ужурулуг. Америк сенатор Митчелдин саналы база бар.

Айтырыгын нарын, бер-геи чүл дээр-ге, ийи тала бот-бодунга негелделерлиг: палестинер бүүзээлди сокса-дырын, израиль суурларда эн-не идегелчиг халдакчы баштыгларны тудуп хоруг-даар, а израильдер болза палестин тала база-ла хал-даашкынын соксатпаш, дайынчылар удуртукчуларны тудуп хоругурун негеп турар.

Ирактын Президентизи Хусейн палестин чоңга бол-чуп, 50 муң эки туракчалары дораан чорударын азаан.

ПЕКИН. АКШ-тын хай-гылчык самолётун 4 кезекке хирээлээш, Россиянын тран-спорт самолёту-биле АКШ-че апарарын Кыдат чөпшээрээн. Ол самолёт кыдат хыдыкчы самолёт-биле аагарга үскү-лешкеш, Хайнань ортулукта кыдат аэропортка кээп хонар ужулга таварышкан болгай.

Бо чылдың июнь 4-тен 12-ге чедир чамдык болууш-куннарын дугайы мындыг-дыр

Седен ХЕРТЕК.

ӨРТЕКТЕР

Чурттап оран-сава болгаш коммунал ачы-дузалар өрткөртөргөң хамарыштыр

"Жиле" септелге-ажылга бүдүрүлгези чурттап оран-сава болгаш коммунал ачы-дузалар өрткөртөргөң хамарыштыр

СУБСИДИЯЛАР (КОМПЕНСАЦИЯЛАР)

тодаралып кылырын уламчылап турар.

Бир эвес Силерниң орунгар амыдырал-чурттаарыңга эргежок чутула чүдүлдерден куду деннелиг болза, чурттагга-коммунал ачы-дузаларының өрткөртөргөң субсидияларны алыргына тодаралгаларны кылдырып алыр дээш "Жиле" ажылга-септелге бүдүрүлгезинге чедип келиңер.

Чурттакчы чоңунун бир кижизинге хамаарыштыр амыдырал-чурттаарыңга херек чүдүлдерниң хемчөөлөрдери мындыг:

ажылдап шыдаар бир кижиге — 1523,48 рубль; пенсиягерге — 1119,64 рубль; улугларга — 1342,28 рубль.

Дараазында адреске келир: Кызыл хоорай, Лопсанчал кудумчузу, 5. Субсидиялар кылды. Тел.: 5-68-31.

МАЛ ЭМЧИНИН ОГУЛУ — ЧАГЫРГА ДАРАЗАЫ

Бай-Тайга аңгы кожуун кылдыр тургустунганда, мал эмчинин сургуулу дооскан Салчак Очур-оол 1940 чылда Тээлиге келген. Ол Бай-Тал чурттуг Ололак деп уруг-биле таныжып, Шын кудумчу-зунга ийи өрөөл бажыңга турган. Ийиги өрөөл — мал эмнелгезинин контрозы.

Очур-оол эмчи мал эмин азында дегилеп алгаш, малчын аалдар эргир. Хо-наш-тургал бүрүзүн кыш-чай чок кезик, могоп-турарын-даа тооксавас чораан. Чедип келгеш, шыкта ойттап чорур малдар аразында азын дыш-тандыр салгытар. Ол шагда мал оору турбаан.

Мал аарыларының дугайында дөңдөрлөргө мал эмчинин чоңга таралды. Эм-нээринин аргаларын ара-тарга кончуг талтып айттыр бээр. Часкы үедө эмнээр, мал-магана тарылга чорудар ажалдар эңдиктер турган.

— Аргамчынар белен тургузун — деп баш удур салгындар.

Өлүп чыткан малды Очур-оол тургузуур ойттай бээр кылдыр эмнелтерге, чоң магадаар, кайгаар турган. Кожуунга мал бажын өстүр-еринге Салчак Очур-оол улуг үлүг-хуузуң киирген. Эмчини чоң өөрүшкү-биле үткүп чораан. Кожуунун төөгүзүң-де бир онзагай черин ээлеп турар мал эмчинин огулу бөгүндө кожуун чагыргазы-нын даргазы болуп ажылдап турар. Ол чорук демдеглек-сенчиг.

Сураглыг эмчинин огулу-га күзөөрин болза, мал бажын өстүрүрүнге киржилгези көскү болзун.

Кырлаа ТОРУШ.

ИХЯ-НЫҢ ДЫҢНАДЫГЛАРЫ

ӨЛҮРҮШКҮН

Июнь 3-те Бай-Тайга ко-жуунун Тээли суурда Гага-рин кудумчузунга Б.-К.Х.Хертек деп херээжен кижилер өлүп мага-боду тыылган. Мойнунда бижек балык бар болган.

Истелгени Бай-Тайга кожуунун прокуратуразы чорудуп турар.

Июнь 5-те Кызыл хоорайда Ангарск бульвар №27 бажыңнын 9 дугаар квар-тиразында Л.В. Ойдумун өлүп мага-боду тыылган. Оон херээнде бижек балыглары бар болган. Кады арагалал турган Ч.А. Лаа-Хөй карзый-тырып туттурган.

Кызылдың прокуратуразы истеп турар.

Июнь 5-те Кызыл хоорайда Ангарск бульвар №27 бажыңнын 9 дугаар квар-тиразында Л.В. Ойдумун өлүп мага-боду тыылган. Оон херээнде бижек балыглары бар болган. Кады арагалал турган Ч.А. Лаа-Хөй карзый-тырып туттурган.

Кызылдың прокуратуразы истеп турар.

Бай-Тайга кожуунга Тээли суурнуң Гагарин кудумчу-зунда №38 бажыңга чурттап турган, 1983 чылда төрттүн-ген Ч.А. Хертектин өлүп мага-боду тыылган. Мага-боду тыылган. Мага-боду тыылган. Мага-боду тыылган.

Июнь 4-те Эрзин кожуун-нун Бай-Даг суурга Василий Эренин кудумчузунда ба-жыңга 1918 чылда төрттүн-ген А.Ш. Энейин өлүп мага-боду тыылган. Оон чүрээңче

бижектеп каан болган. Ону өлүргөн деп 1939 чылда төрт-түнген Ижи-Кара Момунович Момунады карзыйтырып турар. Амгызында туттур-баан, дилепти турар.

Истелгени Эрзин кожуун-нун прокуратуразы чорудуп турар.

ИС ЧОК ЧИТКЕН

Май 21-де Кызыл хоорай-да Восточная кудумчузунда бажыңнында 1963 чылда тө-рүттүнген Владимир Борбак-оолович Дюндүк үңгеш, амга чедир бажыңыңга келбээн, кайда чоругуру билдинмес.

Май айның эгезинде Кызылдың школа-интернады-нын өөреникчиси 1985 чылда төртүтүнген Андрей Ана-тольевич Бюрюк интернаттан чорупкаш, ол отчаан келбээн, оон кайда турары билдинмес. Туран хоорайже улугт тайга-же чорупканы билдинген.

Июнь 4-те Кызыл хоорайда Лесная кудумчузунда №10 бажыңнын хериминиң ишти-нде ларектан билдинмес кижилер 1400 рубльди оор-лапкан. Анаа карзыйтырган 1982 чылда төртүтүнген Инга Владимировна Кузнецова туттурган.

Июнь 4-те Кызыл хоорайда Лесная кудумчузунда №10 бажыңнын хериминиң ишти-нде ларектан билдинмес кижилер 1400 рубльди оор-лапкан. Анаа карзыйтырган 1982 чылда төртүтүнген Инга Владимировна Кузнецова туттурган.

Июнь 4-те Кызыл хоорайда Лесная кудумчузунда №10 бажыңнын хериминиң ишти-нде ларектан билдинмес кижилер 1400 рубльди оор-лапкан. Анаа карзыйтырган 1982 чылда төртүтүнген Инга Владимировна Кузнецова туттурган.

Июнь 4-те Кызыл хоорайда Лесная кудумчузунда №10 бажыңнын хериминиң ишти-нде ларектан билдинмес кижилер 1400 рубльди оор-лапкан. Анаа карзыйтырган 1982 чылда төртүтүнген Инга Владимировна Кузнецова туттурган.

Июнь 4-те Кызыл хоорайда Лесная кудумчузунда №10 бажыңнын хериминиң ишти-нде ларектан билдинмес кижилер 1400 рубльди оор-лапкан. Анаа карзыйтырган 1982 чылда төртүтүнген Инга Владимировна Кузнецова туттурган.

Июнь 4-те Кызыл хоорайда Лесная кудумчузунда №10 бажыңнын хериминиң ишти-нде ларектан билдинмес кижилер 1400 рубльди оор-лапкан. Анаа карзыйтырган 1982 чылда төртүтүнген Инга Владимировна Кузнецова туттурган.

Июнь 4-те Кызыл хоорайда Лесная кудумчузунда №10 бажыңнын хериминиң ишти-нде ларектан билдинмес кижилер 1400 рубльди оор-лапкан. Анаа карзыйтырган 1982 чылда төртүтүнген Инга Владимировна Кузнецова туттурган.

Июнь 4-те Кызыл хоорай-ның чурттагычы В.И. Ткачен-коңун хомуада билдиреши-нин ИХЗ-ге кирген. Ында оон БМБ-320 маркалыг автомаши-назын эжин билдинмес кижилер ажиткаш, оон документилен билгаш эт-севин оорлап апарганын дыңнаткан болган. Нити когарал 3000 рубль болган.

Истелгени Кызылдың ИХЗ-зи чорудуп турар.

Июнь 4-те Кызыл хоорайда Лесная кудумчузунда №10 бажыңнын хериминиң ишти-нде ларектан билдинмес кижилер 1400 рубльди оор-лапкан. Анаа карзыйтырган 1982 чылда төртүтүнген Инга Владимировна Кузнецова туттурган.

Июнь 4-те Кызыл хоорайда Лесная кудумчузунда №10 бажыңнын хериминиң ишти-нде ларектан билдинмес кижилер 1400 рубльди оор-лапкан. Анаа карзыйтырган 1982 чылда төртүтүнген Инга Владимировна Кузнецова туттурган.

Июнь 4-те Кызыл хоорайда Лесная кудумчузунда №10 бажыңнын хериминиң ишти-нде ларектан билдинмес кижилер 1400 рубльди оор-лапкан. Анаа карзыйтырган 1982 чылда төртүтүнг

ӨӨРЕНИР КҮЗЕЛДИГЛЕРГЕ

Тыва Республиканың Эртең болгаш өөредилге черлеринин черектеринин талазы-биле күрүне комитеди өөредилге черлеринче чыылданы чарлап тур

ХЕРЕК ДОКУМЕНТИЛЕР:

1. Аттестат азы ону нотариалдыг шынзыткан хоолга;
2. 6 фото-чурук (3х4);
3. №086-У хевириниң эмчи справказы;
4. РФ-тиң хоойлужуудулазынын тургусканы чиигелдерини алырынга херек немелде документилен;
5. Документилен сугар чагаа хавы;
6. Москва, Санкт-Петербург хоорайларын дээди өөредилге черлеринге кирериниң дадылары — 1000 рубль, Сибирь девискээриниң хоорайларынче — 800 рубль;
7. Паспортту боду көргүзөр.

Документилен 2001 чылдың июнь 15-тен эгелеп хүлээп ал эгелээр. Кирериниң шылгалдалары 2001 чылдың июнь 20-ден бээр эгелээр.

Тайылбыр алыры-биле дараазында адреске кээр: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32, 205 дугаарлыг кабинет. Телефоннар: 1-12-50, 1-12-75.

Кирериниң шылгалдаларын хоорайларын бодунга барып дужаар дээди өөредилге черлери

ГУМАНИТАРЛЫГ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

1. Санкт-Петербургтун күрүне университетинде картография факультетинге 2 кижи херек.
2. Санкт-Петербург хоорайда күрүнеңиң полар академиязы, 1 олут.

МЕДИЦИНА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

3. Иркутскиниң күрүнеңиң медицина университети, эмнээшкин херээ — 15, педиатрия — 8, стоматология — 10, фармация — 2, эмчи-профилактиктиг херек — 1 олуттарны аңгылаан.
4. Санкт-Петербургтун күрүнеңиң медицина академиязы эмнээшкин херээ дээш 2 олутту берген.
5. Красноярскиниң эмчи-фармацевтиг колледжизи 20 олутту берген.

ПЕДАГОГИКА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

6. Барнаулдун күрүне педагогика университети, немец дыл — 2 олут.
7. Красноярскиниң күрүнеңиң педагогика университети, даштыкы дыл — 1 олут, олигофренопедагогика — 1, информатика — 1 олуттарны аңгылаан.

АГРОУЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИНИН ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

8. Москваның чер тургузуунун талазы-биле күрүне университети, чер тургузуу — 1, чер кадастры — 1, хоорай

кадастры — 1 олуттарны аңгылаан.

ЭКОНОМИКАНЫН БААЗА АДЫРЛАРЫНЫН ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

9. Москваның күрүнеңиң сервис университети, организациаларының менеджмни — 4, социал-культура сервиси болгаш туризм — 2, бүүдүрүлгелериниң экономиказы болгаш ону удуртуу — 4 олут.
10. Москва хоорайда күрүнеңиң башкарылга университети, маркетинг — 1, удуртуп-башкарынын документация хандырылгазы болгаш документ чорудулгазы — 1, организациаларының менеджмни: рыноктун хөгжүлдээ болгаш туризм институту — 1, социал адырга сайгарлыкчы чорук болгаш удуртулга институту — 2 олут.

Дараазында өөредилге черлеринче кирериниң шылгалдаларын Кызыл хоорайга дужаар

ГУМАНИТАРЛЫГ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

1. Н. Ф. Катанов аттыг Хакасиянын күрүне университети, төөгү — 2+2 (бот-өөредилге), социал ажыл — 1, юриспруденция 2+2 (бот-өөредилге), экономика — 1, менеджмент — 1, филология — 4 олуттарны тускайлаан.
2. Туркестан хоорайда Х. А. Ясави аттыг бүгү чоннарның Казах-турк университети 10 олуттарны берген.

МЕДИЦИНАНЫН ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

3. Томск хоорайда Сибириниң күрүнеңиң медицина университети, эмнээшкин херээ — 5, педиатрия — 5, эмчи сестраларынын дээди өөредилгези — 2 олуттар.
4. Алтайның күрүнеңиң университети.
5. Новосибирскиниң күрүнеңиң медицина академиязы, эмнээшкин херээ — 4, педиатрия — 4 олуттарны берген.
6. Кемеровонун медицина академиязы, эмнээшкин херээ — 6, педиатрия — 2, стоматология — 2, фармация — 1, эмчи-профилактиктиг херек — 1 олуттарны берген.
7. Москва хоорайнын күрүнеңиң эмчи-стоматология университети, эмнээшкин херээ — 1, стоматология — 2 олуттарны берген.
8. Красноярскиниң күрүнеңиң медицина академиязы, эмнээшкин херээ — 12, педиатрия — 6, эмчи сестраларынын дээди херээ — 3 олуттарны берген.
9. Москва хоорайда Россиянын күрүнеңиң медицина университети, эмнээшкин — 1, педиатрия — 1, биохимия — 2 олуттарны берген.

ТЕХНИКИГ БОЛГАШ ТЕХНОЛОГУТ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

10. Москваның күрүнеңиң парлалга университети, ном тарадыры — 1, халтаар талазы-биле бүүдүрүлгениң дизайны болгаш технологиязы — 1, редакторлаашкын болгаш үндүрүлгө — 1, автоматчылган комплекс болгаш полиграфия

машиналары — 1, полиграфтыг бүүдүрүлгениң технологиязы — 1, бүүдүрүлгениң удуртулгазы болгаш экономика — 1 олутту берген.

11. Новосибирск хоорайда Сибириниң күрүнеңиң технолог-тун университети, арга-арыг ажыл-агы — 5 олутту берген.
12. Улан-Удэ хоорайда Чөөн-Сибириниң күрүнеңиң технолог-тун университети, делегей экономиказы — 1, биотехнология — 1, алгы-кеш кылгыларынның технологиязы — 1, долгандыр турар хүрээлелдин камгалалы — 1, саң-хөө болгаш чээли — 1, менеджмент — 1, чылыгның электрлиг станциялары — 1, юриспруденция — 1.
13. Аш-чем үлетпүрүнүң Кемерово хоорайда технолог-тун институту, чавыс температураның физиказы болгаш технологиязы — 1, аш-чем үлетпүрүнүң аппараттары болгаш машиналары — 1, бүүдүрүлгени болгаш технолог-тун чорулганы автоматчылары — 1, бүүдүрүлгени башкары болгаш экономика — 1, эът болгаш эъттен кылгыларынның технологиязы — 1, сүт болгаш сүт кылгыларынның технологиязы — 1, хей-ниити чөмөнчилге продуктуларынын технологиязы — 2 олуттарны берген.
14. Красноярск хоорайда өнүгү металлдың болгаш алдын талазы-биле күрүне академиязы, ажыктыг казымалдарынның шыгжамырын разведкалап, дилеп тывары база геолог-тун тырттырылгазы — 1, ажыктыг казымалдар разведказынын техниказы болгаш технологиязы — 1, маркшейдер херээ — 1, чер адаанын шынчылдыры — 1, шынарын башкары — 1, ажык-тыг казымалдарын шынарын бедидери — 1, өнүгү металлдар металлургиязы — 1, бүүдүрүлгени болгаш технолог-тун чорулганы автоматчылары — 1, долгандыр хүрээлелдин инженерлиг камгалалы — 1, организациаларының менеджмни — 1, металлургиянын технологиязы болгаш техниказында информастыг система — 1 олуттарны аңгылаан.
15. Радиоэлектроника болгаш башкарылга талазы-биле Томскиниң университети, кризиске удур башкарылга — 2, оптиктиг харылаанын технологиязы болгаш физика — 1, экология — 1, информатияны ажилдарынның автоматчылган системалы — 2, бүүдүрүлгө удуртулга болгаш экономика — 2 олутту тускайлаан.
16. Красноярскиниң күрүнеңиң техникум университети, механиктиг технология — 1, инженер-педагогиктиг — 2, нефть болгаш газ факультети — 1, чылыг энергетиктиг — 1, электри механиктиг — 2, радиотехниктиг — 1, башкарылга болгаш информатика факультети — 2, санажылга техниказы болгаш информатика факультети — 1, экономика — 2 олуттарны аңгылаан.

ПЕДАГОГИКИГ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

17. Екатеринбург хоорайда Уралдын профессионал-педагогиктиг күрүне университети, социалдыг педагогика — 1, санага техниказы — 1, техникум бүүдүрүлгениң технологиязы болгаш технолог-тун менеджмни — 1 олутту берген.
18. Санкт-Петербург хоорайда А. И. Герцен аттыг Россиянын күрүнеңиң педагогиктиг университети, өөредилге шугумунга практиктиг психология — 2, сурлопедагогика — 1, тифлопедагогика — 1, логопед — 1, олигофренопедагогика — 1, тускай психология — 1, даштыкы дыл — 3, (англи, немец, француз дылдар), технолог-тун өөредилге — 1, амдыралдын айыл чок чоруу — 3 олуттарны берген.

19. Иркутскиниң күрүнеңиң педагогика университети, логопедия — 2, технология болгаш сайгарлыкчы чорук — 1, чорук болгаш черчение — 1, тускай психология — 1, школа назыны четпээ болгаш педагогиктиг кижизидилге — 1, экология — 1 олуттарны берген.

АГРОУЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИНИН ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

20. Красноярскиниң күрүнеңиң аграр университети, агроном — 1, ветеринар медициназы — 1, чер тургузуу — 1, зооинженер — 1, көдээ ажыл-агынын механизастаары — 1, аш-чем болгаш болбаазырадылга үлетпүрү — 1, бизнеске удуртулга — 1, эколог-тун биотехнология — 1, экономика — 1, экономика технологиязы — 1, юридиктиг — 1 олуттарны берген.
21. Омскиниң күрүнеңиң аграр университети, чер кадастры — 2, чер тургузуу — 2, геодезия дузалалы — 2, көдээ ажыл-агынын сун хандырылгазы болгаш сунтатчылары — 3, чериниң мелиорациязы болгаш камгалалы — 3 олуттарны тускайлаан.

ЭКОНОМИКАНЫН БААЗА АДЫРЛАРЫНЫН ААЙЫ-БИЛЕ ДЭЭДИ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

22. Москваның энергетика институту, электри станциялары — 1, чаңылчаан эвес болгаш катап тургузар үндизинер — 1, чылыг технологиязынын энергетиказы — 1, чавыс температураның физиказы болгаш техниказы — 1, бедик вольтулуг электротехника болгаш электротехника — 1, шынарын болгаш диагностиканы хынаарынның херекселдери болгаш аргалары — 1 олуттарны берген.
23. Москва хоорайда Бүгү-Россиянын күрүнеңиң үндүгү академиязы, саң-хөө болгаш чээли — 1 (бот-өөредилге), бухгалтер учеду болгаш аудит — 1 (бот-өөредилге), үндүгү болгаш үндүгү онаалдазы — 1+1 (бот-өөредилге) олуттарны тускайлаан.
24. Новосибирск хоорайда күрүне албанынын Сибирь академиязы, юриспруденция — 2, күрүне болгаш муниципал бүүдүрүлгелериниң удуртулга — 2, саң-хөө болгаш чээли — 2 олуттарны аңгылаан.
25. Новосибирскиниң күрүнеңиң архитектурлуг тудуг университети, архитектурлуг салгалды эде кылгы болгаш чаартыры — 1, бажынар төлөвилели — 1, шимчeves өнүнүн экспертиказы болгаш удуртулгазы — 1, техника болгаш технологияда информастыг система — 1, үлетпүр, хамааты тудуг — 2, хоорай тудуу болгаш оон ажыл-агы — 1 олуттарны берген.
26. Санкт-Петербург хоорайда күрүне албанынын Сонгу-барын академиязы, сан-хөө болгаш чээли — 5, кризиске удур башкарылга — 2, чон аразынын харылаазы — 1, юриспруденция — 2 олуттарны аңгылаан.
27. Иркутскиниң күрүнеңиң экономика академиязы, саң-хөө болгаш чээли — 3 (бот-өөредилге), бухгалтер учеду болгаш аудит — 1 (бот-өөредилге) олуттарны берген.
28. Санкт-Петербургтун саң-хөө болгаш экономиканын күрүне университети, национал экономика — 1, менеджмент — 1 олуттар бар.
29. Москва хоорайда Россиянын экономика академиязы, экономика факультетинче 4 олуттарны берген.

Шын адаза АДАР-ТӨШ ДУГАЙЫНДА

"Адар-Төштүн чаа оруу" дээн-дир. Адар-Төштү көжүрүп эккелгеш, чаа орук кылып алганы ол бе? Азы Сарыг-Хөлчүк арт кырын ескер көжүрүп каалканы ол бе? "Адар-Төштүн чаа оруу" дээниң эки бинбедим. Адар-Төш деп чер Сарыг-Хөлчүктөн 50-60 километр ыракта турар болгай. "Адар-Төштүн чаа оруу" деп адаарын кандыг-даа барымдаазы чок ышкаш. Тыва кижилерге билдингир улуг арт ажал чер-

ле болгай. Тока дириг турда, Сесегениң арт кырынга, Адар-Төштүн арт кырынга, Хаактыг-Ажыктын Сарыг-Хөлчүк арт кырындан бир кырыла ажалдыг арт кырынга доскаш, уткуп чадап турган болгай.

Адар-Төштүн оруун машина чоруп турар кылдыр бүгү Тыва каскан. Ычангаш алдаржы берген. Чаа-Хөлдүн далайы азы суг хөөлбөз тургустунганындан чаа орукту кылдыр укурга таварышкан.

Чаа орук Хайыракан даандан ырак эвесе, Чаа Шагаан-Арыг хоорайнын муруну чүгүн тавараш, "Арыг-Ууу" совхоз-тун сонгу кыды-биле эрт-

кеш, "Ак-Тургу" совхозту таарааш, Кара-Суглааш, Сарыг-Хөлчүк арт кырылап ашкан. Чаа оруктун алын "Ак-Тургу" совхозка тураскаалдып, "Ак-Тургутун чаа оруу", азы Кара-Сугга тураскаалдып, "Кара-Сугтун чаа оруу" деп азы шуут-ла "Сарыг-Хөлчүктүн чаа оруу" деп адап болур. "Адар-Төштүн чаа оруу" дээриниң орунуга, ол үш аттын бирээзи-биле адаан болза, чөпшээржи болгу дег.

Сарыг-Хөлчүктүн чаа оруун техника күжү-биле кылган болгаш дүргөн бүткен. Ол орукту кылгыры Адар-Төштүн оруундан берге эвес

болган. Адар-Төштүн оруунун ат-алдары улуг болганындан чаа орукту Адар-Төштүн чаа оруу деп барган хире, ам оруктун шын адын берзе эки боор.

Өөренип көрзе... "БАЯН-КОЛ" ДЕП СӨС ДУГАЙЫНДА

Черниң-даа, кижиниң-даа адын шын адаза эки боор. Амгы үеде чер болгаш кижиниң адазына хамаарыштыр өртөм ады камгалап алган өртөмдөн-неривис көрүлгөн чүве болганда, олардан негелде улгалыр

ужурлуг. Кайы-бир чогаалчы-нын чогаалында кирип алган кижинден тептингеш, ону талтыг өөренип көрбейн, шынның эгези кылдыр алып чорук арай шын эвес ирги деп бодал бар. Шагаан-Арыг дээр-ге-ле эеремчик шагжайыл келир. Бисте шагаан-тесе деп шагар эеремчик бар болгай. Ычангаш шагаан деп сөстү ам-даа өөренип көрзе деп бодалдыг мен. Бир өртөмдөн ону ак дээн моол сөс деп турарынга бузуревини турар мен. Оон ыңай "кол" деп сөсте моол чыт чок хевирлиг, чүге дээрзе "кол" деп суму ады бар. "Кол" дээрзе тывалап "чугула" дээн-дир. "Баян-Кол"

деп сөстү холушак сөс ирги бе деп бодал мен. "Баян" дээрзе моол сөс-тур. "Кол" дээрзе тыва сөс деп бодалдыг мен. Ычангаш бистин эр-теденнеривис чер адын болгаш кижиниң адын кончуг кичээнгилгил өөренип көрзе деп бодалдыг мен. "Баян-Кол" деп чер ады Бурятияда база бар. Шаанда тывалар Саян артынга база чурттап чораан дижи. Байкал дээрзе Бай-Хөл деп чугаа бар. Соян деп сөстен Саян деп сөс укталган дээрзин база чугаалажыр. Ычангаш балдыткаар чүвезин ыяк өөренип алза-ла чогуур.

Валерий ШАРАВИИ.

Бистиң солунга чагыдып ап болур

Кижиниң амыдыралында кандыг байырлалдар турбас дээр: Төрүттүнген хүн Куду-дой Кандыг-бир улут ат-алдарга четкени

дээш-ле баар. Бодунарнын өөрүшкүнерни үлежири-биле эш-өөрүнерни, дөргүл-терелинерни, эң чоок кижилеринерни чалаар, аяк шайны ижи хөөрежи Силер. Кижиниң байдалын берген чалалгазындан тодарадып аптар дээрзин база утпаар. Ычангаш өнүгү, кара үжүктер-биле парлаан чалалгаларны, Хүндүлөл бижиктерни, байырлыг адрестерни бистиң "Шын" солунга чагыдып ап болур Силер.

Сеткил-хөөнүн илтереткен чараш чурумалдыг чалалгаларны, бижиктерни алыры — сеткилге өөрүшкү, бүгү назынында артып калыр тураскаал.

"Шын" солунун компьютер килдизи Силерни кады ажалдаарынче чалап тур. Чагылар өртээ чиик, хуусаа кыска, шынары эң эки. Республикада чүгүл бистиң солунда сөөлгү технология-биле кылган дериг-херекселдерде өнүгү чалалгаларны, Хүндүлөл бижиктерни, байырлыг адрестерни парлап турар.

СИЛЕРНИ ЧАЛАП ТУР БИС.
Тел. 3-41-16; 3-36-82.

САДЫП ТУР БИС

Электрлиг "Ятран" болгаш бөдүн бижик машиналары: электрлиг машиналары 1000-1500, ескезин — 500-700 рубльге садып тур бис.
Харылажыр телефоннар: 3-37-25; 3-35-73 (ажыл шагылда).

ЧЕЧЕКТЕР САДЫП АЛЫРЫ-БИЛЕ

Арат шөлүнге чечектер олуртуруга ӨЗҮМНЕРНИ

конкурстун үндизинге шилип садып алыр. Ону Тыва Республиканың Күртүдүу организастап турар. Харылажыр чериниң адреси: Кызыл хоорай, Кызыл партизаннар кудумчузу, 30, тел: 3-04-83, 3-14-75.

Эмчи сүмелер тур

Республиканың эмчилериниң күжениш-киниг ажалында азында социал аарыглар болур туберкулез, сифилистиң чавырлыш-кыны демделеттизе-даа, оон чогу үстүнген деп аашкынның шы-даас БИС. Сөөлү үеде кодуур аарыг катап не-тереп эгелээни эмчи-лериниң дүвүрелин катал оттурган. Ычангаш чер-черлерге чүгүл эмчилерин эвес, а бүгү чоңунуң, интеллек-цияның эо көрүшкүнү, деми-биле бо аарыг холун эрттир өөскү-вээнде, когун үзүп бо-лур.

Каа-даа чорааш, хууда арыг-шеверин сагып, ажы-төлүңе кичээнгейни углап, бажың-балгадын, чурттап оор девискээрин арыг-силит тудар болза, бо аарыгдан ойлап эрте берип болур. Бо хүндерде байдал мындыг. Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик,

Каа-Хем, Бий-Хем болгаш Току кожуундарда ук аарыг элээдилер, өөреникчилер болгаш улуг улус аразында калбаа-биле непертээр. Найысылалдан арааш кээп турарларын хей кезин ажал-агы чок, тоянчы амыды-ралдыг (бож) кижилер бооп турар. Олар аарыын хоочура-дып алган, кеткен ишти ки-идик-хези, эът-кежикте чып-шындыр байлыг берген, ханы тектүп турар апарган кээп турары коргунчуг. Оларның чамдыктары холун-га таварышкан-на эмнер-биле чагыдып, эът-кештиң оюл-ганын дерматит аарыынче хуулдуруп алган-даа болгу-лаарлар. Ол чүнү көргүзүп турарлыг дээрзе, аарыгны баш удур болдурбазынын суртаал ажылы аскап база чоңуну арыг-шевер талазы-биле културазынын кудулаанында деп болур. Ычангаш баш удур тайылбыр ажалдарын чорудуп, ынаар бүгү чоңун, хей-ниити организациаларын хаара тудуп, лекция, беседа-ларны, кезжээлерни органи-застан, хана солуннарны үндүрүрүнүң база катап негеп келген.

КОДУР ААРЫГЫ ДЕП ЧҮЛ?

• Тыптыры. Нептерээри. Эмнээри •

Чогуу кодуур аарыг деп чүл ол?

Кодур (чесотка) — халда-вырлыг аарыг. Оон маң-гыстары бүгү кешке тараар. Ону эеремкейден укталган саргы тыылдылар. Ол кодуур саргызын чүгүл улгалтыр херексел — микроскоптун дузазы-биле көрүп болур. Ук саргы кижиниң кежикче 1 миллиметрге кире бергеш, анаа 6-8 неделя дүргүндө чурттааш, 50 хире чуурга-ларны төрүп каар. Кашан ол елүп-даа каарга, оон салга-чылары — бичи маңгыстар ол-ла черге өзүп, көүдөп артып калыр. Чамдык таа-рылгаларда улуг саргылар кеш адаанга таарымчалыг байдалга 14-15, а багай таа-рылгалда 5 хүн амыдыраар. А оон чуургалары 7-10 хүн чурттаар аргалыг.

Кодур аарыг дыка чып-шынычал. Ычангаш ишти-ки хепти, орун-дежекти үргүчү арыг тургузары чүгүл. Хууда арыг-шеверни сагываанындан ол аарыг дүргөн чыпшынычал. Оон аныда бо аарыгны дириг амытаннардан база халдадып ап болурунун айылы бар.

Хаан, аят, моортай, ыт база хөдкчилер бүрүз онзагай кодуур саргыларын. Саргы кижиниң кежикче чыпшынган соонда, аарыгнын баштайгы демдээ көзүлгөже дээр "хаа-лыг" чадазы эртер. Ол үеде ийи хонуктан бир неделя чедир үргүчүлээр ийикле азы 10 хонук чедир узамдыгып болур. Ол үеде кешке суглаң-гылар тыптып, аажок коюкшыл эгелээр, а хүндерде оон кижидери дендей бээр. Ол дээрзе саргылар бодунга таарымчалыг байдалды тургузуп, кешти үтүп турары ол. Кодур саргызы бар черлериниң девискээринде кеш чугажак болгаш мыймыстачак карттыг апар. Ындыг ескерилгелер салаалар аразында, холдун ишти талазында тыптып келир. Бичалзажок арыг-шеверни эки сагыр улуска ол ескерилгелер эскертин-мейн барып болур. Кодурун демдээ ыңчалдыр шенек, буттарын каяк, эжектерге көстүп келир. Эмиг эмер чаштын адыштарында, таваг-гайында, чаа эдингге, чам-дыкта бүгү маңа-бодунга шивилештер тыптыр.

Кодур саргызынын кирген

черинге соккангыг суглагар чүл көстүп чыдар. Улгалтыр шил өттүр ында саргы чыдарын көрүп болур. Чам-дык аарыг кижилер арыг-силитин сагыбайн, кодурун иринеңдип, өйүн эрттирип алгаш келир. Саргы ындыг черлерге улам элбеп турум-турар. Аарыг ындыг байдалда турда, эмнээри дыка берге.

Кодур аарыг эмнээриде, Вилькинсонун база күтүр холумактыг чаар эмнер-биле эмнээр. База ол ышкаш бензилбензоаттын 20 хуулун улуг улуска, уругларга 10 хуулун аажылаар. Аарыг кижилер ол эмнер-биле 4 хо-нук дүргүндө кезжээлерде чагыдар. Ону чаар бетинде чунар-бажынааш, кедип турган идик-хезин 1-2 хуу сода эзилдирилгил болгаш поро-шокту сугта хайылдырар. Ол эмненирде, бирги хонуунда эът-кешти, арындан ескезин, эм-биле чаар. Оон үш хонук дыштандыр, дөрткү хүнде эмнээшкинни каталтааш, ийи хонук эртерге, чунар-бажы-наар. Ычан орун-дежекти херексел, идик-хепти база катап хайылдыр чурар. А айыттыгын эмнениң эмчинин

сүмези-биле аажылааны дээрзе. Оон башка кижиниң мага-бодунга таарымчалас эмнер база туруп болурун сагындырдык.

Бир эвес өг-бүлөде чагыс кижилер кодуур аарыгын аары берген болза, ол өг-бүлениң кижилерини шуп-тузу эмчинин хыналдазын эртер ужурулуг. Уруглар саттарында, школага кым-бир кижини аары берзе, до-раан эмчини чалаар. Аарыг кижини аңгылап, кедип турган хевиниң шуптузун дезинфекциялаар. Өрээл иштиң 2 хуу содалыг эзил-дирилгил суг-биле аштап чүлгүр болгаш агаарлады-ры эрежок чууга. База ол ышкаш кодуур саргылары дүктөн кылган хепке үр чурттаар дээрзин сактып алынар. Ычангаш кодуур халдавырлыг аарыг дээрзин билеп, аарыгнын өөскүтүр болдурбазы-биле хемчег-лерни баш удур дарый алынар!

Вина ОНДАР, кеш-шээр аарыгларга удур диспансерниң эм-чизи.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Респуб-

ликаның Чааа болгаш "Шын" солун редакциянын коллектив

Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:

Кустутур Сат, Елена Монгуш, Чынысмаа Монгуш, Айлаң Монгуш, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-